

सांस्कृतिक सम्पदासहितको शिक्षण : सम्पदा पुस्तान्तरण

डा. सोमबहादुर धिमाल

dhimailanguage.gopa@gmail.com

लेखसार

विश्वसम्पदा महासन्धि १९७२ र अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा महासन्धि २००३ को नेपाल पक्षराष्ट्र बनेको छ। विश्वसम्पदाले मानव निर्मित भौतिक वा मूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरू धरहरा, सङ्ग्रहालय तथा स्मारक, वास्तुकलाकृति, चित्रकला तथा मूर्तिकला; ऐतिहासिक भवनहरू, प्राकृतिक सम्पदाहरू आदि सरोकार पक्षहरूको प्रवर्धन, संरक्षण र पुर्खाको ज्ञान पुस्तान्तरणमा जोड दिन्छ। अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाअन्तर्गत अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको संवाहकको रूपमा भाषासहितका मौखिक परम्पराहरू तथा अभिव्यक्तिहरू, अभिनय कलाहरू, सामाजिक व्यवहारहरू, अनुष्ठानहरू र चाडपर्वका उत्सवहरू, प्रकृति तथा विश्व ब्रह्माण्डसँग सम्बन्धित ज्ञान तथा व्यवहारहरू पर्दछन्। यसले परम्परागत कलाकौशलहरू, पाकशिक्षा, योगा, ध्यान, दर्शन, जीवनोपयोगी शिक्षा र खेलकुदसँग जोडिएका मूल्यमान्यता, ज्ञान, सिप, कला, प्रविधि, नवपर्वतन सोच र सिद्धान्त विकास गर्दछ। सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, धार्मिक पक्षहरू, विश्वदृष्टिकोण, लोकवार्ता, समुदाय र अभ्यासकर्ता, दिगो विकास, उद्यमशीलता र जीविकोपार्जन, सम्पदा पुस्तान्तरण, प्रवर्धन र संरक्षणका कुराहरूमा जोड दिन्छ। समुदायका सवालहरू दिगो विकास साथै अभ्यासकर्ताहरूको जीविकोपार्जन, पुस्तान्तरण गर्नु छ भने शिक्षामा जोड्नुको विकल्प छैन। संस्कृति समयकाल, राज्य व्यवस्था र नीति, समाज, परिवेश र वातावरण, मूल्यमान्यता र प्रचलित कानूनका आधारमा भिन्नता पाइन्छ। यो निरन्तर परिवर्तनशील प्रक्रिया हो। सिकाइ जन्मे देखि नमरुञ्जेलसम्म निरन्तर चलिरहन्छ। संस्कृति सरोकार विभिन्न विधाहरूलाई संस्कृतिमय कक्षाकोठा शिक्षण, समुदाय र अभ्यासकर्ताको जीविकोपार्जन, उद्यमशीलता, पर्यटन, आर्थिक उपार्जन, दिगो विकास, सहअस्तित्व र दैनिक जीवनपद्धतिसँग जोड्नुपर्छ। यसले विश्वमा शान्ति र समृद्धिका प्रबल सम्भावनाहरू देखिन्छन्। संस्कृतिको

दिगो विकास र पुस्ताहस्तान्तरण गर्नका लागि कक्षाकोठा, कलेज र विश्वविद्यालयको शिक्षामा अनिवार्य जोड्नु आवश्यक छ । पुस्तान्तरणको लागि सम्पदा शिक्षण आजको आवश्यकता हो ।

शब्दकुञ्जी : अभ्यासकर्ता, जीविकोपार्जन, प्रवर्धन, सम्पदामय शिक्षण ।

विषय प्रवेश

युनेस्कोका निमित्त नेपाल राष्ट्रिय आयोगको विधान २०३१, आठौँ संशोधन २०७६ को प्रस्तावनामा उल्लेख भएअनुसार विश्व शान्ति सह-अस्तित्वको मार्गका साथ विश्वका राष्ट्र राष्ट्रबिच सहयोग, सद्भाव र भातृत्वको भावना अभिवृद्धि गर्दै, अन्तर्राष्ट्रिय समझदारीका आधारमा शैक्षिक, वैज्ञानिक र सांस्कृतिक सम्बन्धको माध्यमद्वारा आपसी सहयोग र विश्व शान्ति कायम गर्ने उद्देश्यले संयुक्त राष्ट्रसङ्घअन्तर्गत युनेस्कोको स्थापना (१६ नोभेम्बर १९४५) भएको थियो । हालसम्म यस संस्थामा १९५ पक्षराष्ट्रहरू आबद्ध छन् । यसको मुख्यालय फ्रान्सको राजधानी पेरिसमा छ । नेपालमा युनेस्को कार्यालय सानेपा-हाइट ललितपुरमा छ । युनेस्को भन्नाले संयुक्त राष्ट्रसङ्घको शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक सङ्गठन भन्ने बुझिन्छ । यस संस्थाले नेपालमा पनि शिक्षा, विज्ञान, संस्कृति, आमसञ्चार तथा सामाजिक क्षेत्रमा विभिन्न सफ्टवेयर कार्यक्रमहरूमा टेवा पुऱ्याउँदै आएको छ ।

युनेस्कोअन्तर्गत सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई प्रवर्धनात्मक, संरक्षणात्मक र पुस्तान्तरण गर्ने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरू बिचमा दुइटा महासन्धिहरू भएका छन् । विश्व सम्पदा महासन्धि युनेस्कोको १७ औँ महासभा पेरिसबाट १६ नोभेम्बर १९७२ मा अनुमोदन भएको थियो । नेपाल यो महासन्धिमार्फत जुन २०, १९७८ मा पक्षराष्ट्र बन्यो । महासन्धिले विशेष गरेर मानव निर्मित भौतिक वा मूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरू धरहराहरू, स्मारकहरू, वास्तुकलाकृतिहरू, चित्रकला तथा मूर्तिकलाहरू, ऐतिहासिक भवनहरू, प्राकृतिक सम्पदाहरू आदिको वकालत गर्दछ । अर्को महासन्धिमार्फत अमूर्त

सांस्कृतिक सम्पदा महासन्धि २००३ युनेस्कोको ३२ औँ साधारणसभाले १७ अक्टोबर २००३ मा अनुमोदन गर्‍यो । नेपाल २२ जुन, २०१० मा महासन्धिको पक्षराष्ट्र बन्यो ।

अभौतिक वा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा भन्नाले मानव निर्मित र प्रयोगका प्रचलनहरू, प्रतिनिधित्वहरू, अभिव्यक्तिहरू, ज्ञान, सिपहरू, सिद्धान्त, प्रक्रिया र तौरतरिकाहरू, साथै साधनहरू, वस्तुहरू, कलावस्तुहरू र तिनीहरूसँग जोडिएका सांस्कृतिक स्थलहरू आदि हुन् । जसलाई समुदायहरू, समूहहरू तथा कतिपय अवस्थामा व्यक्तिहरू समेतले सांस्कृतिक सम्पदाको अङ्गको रूपमा चिनारी गरिराखेका कुरालाई बुझ्नुपर्दछ । वास्तवमा यस महासन्धिको धारा १ अनुसार चारवटा उद्देश्यहरू— अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्नु, सम्बद्ध समुदाय, समूह तथा व्यक्तिहरूको अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाप्रतिको सम्मान सुनिश्चित गर्नु, स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको महत्त्वको बारेमा जनचेतना जगाउनु तथा तिनको एकआपसमा कदरको सुनिश्चितता गर्नु र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग तथा सहायता उपलब्ध गराउनु रहेका छन् । यी उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि महासन्धिले सामान्यतया पाँचवटा विधाहरू अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको संवाहकको रूपमा भाषासहितका मौखिक परम्पराहरू तथा अभिव्यक्तिहरू, अभिनय, कलाहरू, सामाजिक व्यवहारहरू, अनुष्ठानहरू र चाडपर्वका उत्सवहरू, प्रकृति तथा विश्व ब्रह्माण्डसँग सम्बन्धित ज्ञान तथा व्यवहारहरू र परम्परागत कलाकौशलहरू उल्लेख गरेका छन् ।

संस्कृति आफैँमा परिवर्तनशील छ । समयकाल, राज्य व्यवस्था, समाज, विभिन्न परिवेश, मूल्यमान्यता र प्रचलित कानूनका आधारमा एउटा समाज र अर्को समाज, एउटा देश र अर्को देशभित्र संस्कृतिमा विविधता पाइन्छ । वर्तमान नेपालको सीमाभित्र इतिहासको विभिन्न कालखण्डमा बसोबास गरेका विभिन्न मानवसमुदायहरूले सृजना गरेर छाडेका र हाल बसोबास गरिरहेका हाम्रा विभिन्न जाति एवं समुदायका पुर्खाहरूले सृजना र अबलम्बन

गरेर हामीलाई जिम्मा लाएका मूर्तअमूर्त सम्पदाहरू र त्यस अनुरूपको जीवनशैलीको समष्टिगत रूप नै नेपालको राष्ट्रिय संस्कृति नीति (२०६७) मा उल्लेख छ। नेपाली समाजमा विद्यमान विभिन्न जाति र समुदायका परम्परागत भौतिक र अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अध्ययन र संरक्षण गरेर एक अर्कामा सम्मान, सद्भाव र सहिष्णुताको भावना जागृत गराएर सामाजिक मर्यादा अभिवृद्धि गर्दै देशलाई सांस्कृतिक एकताको सूत्रमा गाँस्ने राष्ट्रिय संस्कृति नीतिको लक्ष्य रहेको छ।

नेपाली संस्कृतिलाई नियमन गर्ने धेरै सङ्घसंस्थाहरू छन्। केही निकायहरूमा युनेस्को कार्यालय काठमाडौं, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, युनेस्कोका निमित्त नेपाल राष्ट्रिय आयोगको कार्यालय, शिक्षा मन्त्रालय, राष्ट्रिय संस्कृति परिषद्, राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय, राष्ट्रिय अभिलेखालय, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, नेपाल ललितकला प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, नेपाल नाट्य तथा सङ्गीत प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, चलचित्र बोर्ड नेपाल, सांस्कृतिक संस्थान, रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजन, विश्वविद्यालयहरू, सिनास तथा अनुसन्धान केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र आदि पर्दछन्।

नेपाल क्षेत्रफलको हिसाबले सानो भए तापनि सांस्कृतिक सम्भावनाहरू बोकेको देश हो। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग २०७८ अनुसार नेपालमा १४२ विभिन्न जातजातिहरू, १२४ मातृभाषा बोल्ने समुदायहरू छन्। नेपाल अनेकतामा एकता र एकताभित्र पनि विविधता भएको राष्ट्र हो। नेपालको संविधान २०७२ ले नेपाल बहुजाति, बहुभाषी, बहुसांस्कृतिक, धर्मनिरपेक्ष देश उल्लेख गरेको छ। संविधानको धारा ३२ (३) मा नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र संवर्धन गर्ने हक हुने उल्लेख छ। विभिन्न समुदाय, जातीय समूह, धर्माबलम्बीहरूको आफ्नो संस्कृति, सभ्यता र अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण, प्रवर्धन तथा विकास गर्ने हक छ, सबै सम्पदाहरू राष्ट्रका वैभवहरू हुन्।

जीवन्त सम्पदा शिक्षण

क. हाम्रा सांस्कृतिक सम्पदा र शिक्षण

Tell me and I forget.

Teach me and I remember.

Involve me and I learn"

– Benjamin Franklin

कक्षाकोठको शिक्षण आफैमा चुनौतीपूर्ण मात्र नभएर आनन्दमय पनि छ। नेपालमा शिक्षक केन्द्रित शिक्षण विधिहरू प्रयोग गर्ने प्रचलन पहिला धेरै पाइन्थ्यो। शिक्षक/शिक्षिका आफूले धेरै पढाएको महसुस गर्दथे तर वास्तविक विद्यार्थीको बुझाइ, उपलब्धिमूलक तथा अर्थपूर्ण र जीवन परिवर्तन हुँदैनथ्यो। त्यसैले पछिल्लो समयमा शिक्षक केन्द्रितभन्दा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिहरू बढी उपयोगी र व्यावहारिक देखिन्छन्। बेन्जामिन फ्याङ्कलिनले भने जस्तै सुनेको कुरा चाँडै बिर्सिन्छ। पढाएको कुरा सम्झिन्छ तर स्वयं विद्यार्थी सहभागी भएर सिकाइ गरे राम्रो र दीर्घकालीन हुन्छ। त्यसैले पनि Mark Van Doren ले भनेका छन्- The art of teaching is the best art of assisting discovery। विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिहरूका कारण विद्यार्थीहरू स्वयं सहभागी हुने, अभ्यास गर्ने, तुलना गर्ने, व्याख्या गर्ने, विश्लेषण गर्ने भएकाले धेरै बुझ्ने, सिक्ने अवसरका साथै उनीहरूको सिकाइ सिर्जनशील तथा अन्वेषणात्मक हुन्छ।

हाम्रा शिक्षण कक्षाकोठामा हाम्रा सम्पदा, राष्ट्रिय वैभवका कुराहरू सिकाउन नसक्दा, विदेशी विषयवस्तुलाई शिक्षणमा जोड दिँदा ज्ञान तथा बुझाइ स्वलन हुँदै गएको छ। आफ्नो देश र माटो सुहाउँदो, हाम्रा मूल्यमान्यता तथा संस्कृतिलाई बुझाउन नसक्दा, संस्कृति प्रवर्धन, संरक्षणका साथै हस्तान्तरण र पुस्तान्तरण गर्न नसक्दा नेपाली विद्यार्थीहरूमा आफ्ना संस्कृति र सम्पदाहरू आफै नबुझ्ने अवस्था सृजना भएका छन्। अबको दिनमा कक्षाकोठामा हाम्रा सांस्कृतिक सम्पदाहरूसँग जोडेर शिक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता खड्किएको छ। कक्षाकोठामा सांस्कृतिक सम्पदाका सवालहरूलाई जीविकोपार्जन र आमदानी उपार्जन, दिगो विकास, समुदायको

सशक्तिकरण, द्वन्द्व समाधान, मानवअधिकार, विश्वव्यापीकरण मूल्यमान्यता, सामाजिक विविधता, जलवायु परिवर्तन, गरिबी उन्मुलन, लैङ्गिक सवाल, सामाजिक न्यायलगायतका विभिन्न विषयवस्तुहरूसँग जोड्दै सांस्कृतिक अधिकार, मानवअधिकार, समता र दिगो विकासको सिद्धान्त हासिलतर्फ उन्मुख गर्नुपर्छ ।

युनेस्को कार्यालय, संस्कृति मन्त्रालय र शिक्षा मन्त्रालय बिचको कार्यक्रममार्फत अबको शिक्षा संस्कृतिमय कक्षाकोठा शिक्षणमा जोड दिइएको छ । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमै सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई समावेश गर्ने उद्देश्यले मूर्तअमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई कक्षाकोठामै शिक्षण गर्ने प्रावधानअनुसार क्रमशः पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमीको पाठ्यक्रममै संशोधन हुँदै आएको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम खाकाले बाल केन्द्रित, मातृभाषा केन्द्रित, समावेशी शिक्षा, विकेन्द्रित विकल्प, खुल्ला शिक्षा, दूर शिक्षा, शैक्षिक गुणस्तरीय शिक्षाका साथै व्यावहारिक र जीवनोपयोगी शिक्षामा जोड दिएको पाइन्छ । पाठ्यपुस्तकमा समावेश कुराहरूलाई विद्यार्थीको सिकाइ र व्यवहार परिवर्तन गर्नमा शिक्षक निर्देशिकाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । जीवन्त सम्पदालाई शिक्षक तालिममा समावेश गरिएको छ । शिक्षक योग्य र सक्षम हुँदा पाठ्यपुस्तकभन्दा धेरै कुरा सिकाउन र बुझाउन सक्दछन् ।

अबको शिक्षालाई कसरी गुणस्तरीय बनाउन सकिन्छ ? हाम्रा सांस्कृतिक सम्पदालाई कसरी कक्षाकोठामा समावेश गर्ने ? कसरी विषय शिक्षणमा जोड्ने ? विद्यार्थी सहभागिता कसरी गर्ने ? किन शिक्षण गर्ने ? कस्तो उपलब्धि हासिल गर्ने ? जस्ता विषयमा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्छ । विद्यार्थीमा गुणस्तरीय सिकाइ, विषयवस्तु, सिकाइ वातावरण, सिकाइ विधिहरू, रणनीति, योग्य जनशक्ति निर्माण र विश्वबजारमा गरिखाने सक्षम नागरिक उत्पादनमा ध्यान केन्द्रित हुनुपर्छ । विषयवस्तु, शिक्षण उद्देश्य, शिक्षण सिकाइ, शिक्षण सामग्री प्रयोग, निरन्तर मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने र उत्तम अभ्यासलाई लागु गर्ने कुरामा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्छ ।

ख. अभ्यासका केही केस स्टडीहरू

शिक्षा र संस्कृति वास्तवमा एकअर्काका परिपूरक भएकाले शिक्षामा संस्कृतिको ठुलो महत्त्व छ । युनेस्कोको सम्पदा शिक्षानुसार संस्कृतिले शिक्षाको सान्दर्भिकता र सिकाइका उपलब्धि हासिल गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । विद्यालय, कलेज तथा विश्वविद्यालयको औपचारिक शिक्षा वा अनौपचारिक शिक्षाका माध्यमबाट सांस्कृतिक सम्पदाको प्रवर्धन, संरक्षण र पुस्तान्तरण गर्न सकिन्छ । युनेस्को कार्यालयको सहयोगमा सञ्चालित दुईवटा कीर्तिपुर र बुढानीलकण्ठ नगरपालिकाहरूका दुईदुई विद्यालयमा परीक्षणको रूपमा सम्पन्न प्रयोगात्मक कक्षाकोठामा संस्कृतिसहितको शिक्षण ज्यादै प्रभावकारी भएका छन् ।

सांस्कृतिक सम्पदालाई कसरी कक्षाकोठामा विभिन्न विषयहरूमा पठनपाठन गर्न सकिन्छ भन्ने केही उदाहरणहरू एसिया-प्रशान्त क्षेत्रका कक्षा कोठामा जीवन्त सम्पदायुक्त सिकाइ : स्रोत-सामग्री २०२२ पुस्तकबाट साभार गरिएको छ ।

मण्डला निर्माण : स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षाको पाठ लक्ष्य (नेपाल) :- यो स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षाको पाठ नेपालको नेवा समुदायले नयाँ वर्षमा गर्ने विशेष संस्कारमा केन्द्रित थियो । हरेक विद्यार्थीले मण्डला बनाए । विद्यार्थीहरूले पूजामा चढाइने विभिन्न खानेकुराहरूलाई वर्गीकरण र सन्तुलित आहारका बारेमा छलफल गरे । मण्डला बनाउनका लागि हरेक विद्यार्थीले मसी राखेर छापन मिल्ने नमुना प्लेट (स्टेन्सिल) बनाए । साथै उनीहरूले ज्यामितीय आकारहरूको अध्ययन गर्ने तथा रेखाचित्रहरूको मापन गर्ने काम गरे । शिक्षकले लक्ष्यलाई यसरी व्यक्त गरे: 'महः पूजामा मण्डला बनाउने कार्यबाट प्रभावित भई विविधतायुक्त संस्कृतिमा सन्तुलित आकारका बारेमा सिक्ने ।' यो प्रत्यक्ष अभ्यासबाट सांस्कृतिक विविधताभित्र नेवारी संस्कार र 'महः पूजामा मण्डला बनाउने शैली' सिके ।

जाँकू परम्परा (नेपाल) : मङ्गल माध्यमिक विद्यालयमा एक जना गणित शिक्षकले जाँकू परम्पराका बारेमा अभिलेख तयार पारे । यस

परम्परामा एक व्यक्ति ७७ वर्ष, सात महिना, सात दिन र सात घण्टा पुगेको अवसरमा मनाइन्छ। जाँकू मनाउने क्रममा परिवारका सदस्यहरू ज्येष्ठ सदस्यहरूलाई सम्मान व्यक्त गर्न एकै ठाउँमा भेला हुन्छन्। शिक्षकले यस परम्परालाई गणितमा पढाइने सेट विभिन्न तत्त्वहरूको सङ्ग्रह र तिनीहरूका बिचको सम्बन्ध पाठसँग जोडिन्। विद्यार्थीहरूले जाँकू महोत्सवको नाटक बनाएर मञ्चन गरे, जहाँ दुई जनाले ज्येष्ठ सदस्यहरूको भूमिकामा अभिनय गरे। यसले परिवारका सदस्यहरूको सेट (समूह) पत्ता लगाउने र सेटका वर्गहरू जस्तै दोहोरिएर आउने तत्त्वहरूको समूह (ओभरल्यापिङ सेट) का बारेमा बुझ्न परिवारका सदस्यहरूको सम्बन्धको मापन गर्ने आधार प्रदान गर्‍यो।

विद्यालयको सङ्गीत कक्षामा लोकगीत (उज्वेकिस्तान) : उज्वेकिस्तानमा लोकगीतहरू सङ्गीत शिक्षा कार्यक्रमकै हिस्साको रूपमा लिइन्छ। विद्यार्थीहरूले गीत सिक्छन्, सँगसँगै गाउँछन् र गीतका शब्दहरूको अर्थका बारेमा विश्लेषण गर्छन्। उदाहरणका लागि, 'कायोक्काकेटिडड माहिलयो' नामक लोकगीतमा उनीहरूले राशिचक्रमा आधारित वर्षको अवधारणा र सम्बन्धित अनुष्ठानहरूका बारेमा सिक्छन्। यी कक्षाहरूबाट विद्यार्थीहरू उनीहरूको सम्पदाका बारेमा जागरुक बन्छन्। उनीहरूले अभ्यास गरेको गीतले यसको हस्तान्तरण तथा पुस्तान्तरणमा योगदान पुग्दछ।

अभिनय कलाका माध्यमबाट इतिहासको सिकाइ (गणतन्त्र कोरिया) : कोरियामा विद्यार्थीहरूले एक प्रकारको अभिनय कलाका बारेमा सिक्दछन्, जसलाई *नामस्याडाइनोरी* भनिन्छ। विगतमा, यस कलाका माध्यमबाट मानिसहरूलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्न कलाकारहरूको समूह देशका विभिन्न गाउँहरूमा यात्रा गर्दथे। एक्रोबेटिक कलाका साथमा यस अभिनय कलामा मुखुन्डो तथा पुतली नाटक पनि देखाइन्छ, जसमा सामाजिक अवस्थाप्रति व्यङ्ग्य एवम् आलोचना पनि समावेश गरिएको हुन्छ। इतिहास र सामाजिक शिक्षाको कक्षामा विद्यार्थीहरूले जोसिअन राजवंशका बेला मानिसहरूको जीवन कस्तो थियो भनेर पढ्दछन्।

त्यो समयमा *नामस्याडाइनोरी* किन लोकप्रिय थियो भनेर अनुसन्धान गरे। उनीहरूले विगतमा पत्ता लगाएका कुराहरू र समसामयिक सामाजिक सवालहरूका बिचको फरक देखाए।

पानी प्रदूषणका बारेमा चेतना जगाउन रसायन शास्त्रको कक्षा (भियतनाम) : भियतनाममा मुओडलगायत धेरै समुदायहरू धान खेती र माछा पालनका लागि पानीमा निर्भर छन्। नयाँ वर्षको बेला मुओड समुदायले पानीको मुहानमा विभिन्न प्रकारका गतिविधिहरू गरेर पानीका देवीदेवताहरूको पूजा गर्दछन्।

रसायनशास्त्रको कक्षामा, विद्यार्थीहरूले जस्तै धातु, बेस अक्साइड र एसिड अक्साइडजस्ता विभिन्न प्रकारका रासायनिक प्रतिक्रिया गराउने तत्त्वहरूको सम्पर्कमा आएपछि पानीको स्वभावमा कसरी परिवर्तन आउँदो रहेछ भनेर विभिन्न प्रकारका प्रयोगहरू गरे। यसले गर्दा पानी प्रदूषणको कारण र प्रभावका बारेमा छलफल गरे, जुन दिगो विकास लक्ष्य नं. ६ (स्वच्छ पानी र सरसफाइ) सँग सम्बन्धित छ। त्यसपछि विद्यार्थीहरूले मुओड समुदायले पानीको स्रोतलाई प्रदूषणबाट कसरी जोगाउन सक्छन् भनेर अध्ययन गर्दा पानीको मुहान वरपर संरक्षण गर्ने, जनावरहरू काट्ने वा मरेका जनावरहरू पानीका स्रोतहरूमा गाड्ने कार्यमा प्रतिबन्ध लगाउने उपायहरू प्रयोग भएको अध्ययन गरे।

ग. स्टोरी सर्कल

बहुसांस्कृतिक तथा बहुभाषी समाजमा सबैको सांस्कृतिक सम्पदा सरोकार ज्ञान, सिप, कला तथा प्रविधि, उत्तम अभ्यासको प्रवर्धन, संरक्षण तथा पुस्तान्तरणमा टेवा पुऱ्याउने एउटा राम्रो विकल्पको उपायमा स्टोरी सर्कल (अनुभव केन्द्रित कथा आदानप्रदान) विद्यालयमा प्राध्यापन गर्ने शिक्षक र विद्यार्थीहरू बिचमा अभ्यास गर्नु हो। Duke UniversitysLDarla K. Deardorff ले लेखेको पुस्तक *Manual For Developing Intercultural Competencies (Story Circles)* हालसम्म चार भाषा अङ्ग्रेजी, चाइनिज, अरबिक र स्पानिसमा अनुवाद

भइसकेको छ । यही पुस्तकमा आधारित भएर युनेस्कोको आयोजनामा Training of Trainers (TOT) कार्यक्रम युवा, संयुक्त राष्ट्रसङ्घ स्टाफ र शरणार्थी विभिन्न समुदायका संस्कृति अध्येता र व्यक्तित्वहरूलाई तालिम दिने कार्य सम्पन्न भइसकेको छ । यस कार्यक्रमले विभिन्न संस्कृतिविद्, शिक्षाविद्, शिक्षक तथा शिक्षिकाहरू बिचमा सुमधुर सम्बन्ध मात्र नभएर कसरी सांस्कृतिक सम्पदा पहिचान गर्ने, सिक्ने, सिकाउने र राम्रा अभ्यासका कुरा विश्वजगतमा सम्मानका साथ चिनाउने कुरामा पनि जोड दिएको छ ।

यसका लागि पहिला प्राध्यापन गर्ने शिक्षक तथा शिक्षिकाहरूलाई तालिम दिनुपर्छ । त्यसपछि उनीहरूले स्टोरी सर्कल गतिविधिहरू कक्षाकोठामा सञ्चालन गर्न सक्दछन् । यो गतिविधि गर्नका लागि पहिला सहभागी विद्यार्थीहरूले आफ्नो छोटो परिचय दिन्छन् । सहभागीहरू बिच परिचित भएपछि केही क्रियाकलापहरू निश्चित समयसीमाभित्र सम्पन्न गर्नका लागि विद्यार्थीहरूलाई दिने गरिन्छ ।

क्रियाकलापहरू

विद्यार्थीहरूले आफूलाई जीवनमा सबैभन्दा राम्रो लाग्ने व्यक्तित्वको बारेमा सोच्दछन् । त्यस व्यक्तिको बारेमा कापीमा वर्णन गर्दछन् । सोही व्यक्तिको बारेमा केही शब्दमा सार कुरा खिच्दछन् । त्यसपछि सहजकर्ता वा शिक्षक तथा शिक्षिकाले भिडियोमार्फत उदाहरण प्रस्तुति गर्दछन् । सहभागीहरूलाई आवश्यकताअनुसार सानो समूह (४ देखि ७ सम्म) विभाजन गरिन्छ । त्यसपछि प्रत्येक समूहले आफ्नोआफ्नो समूहभित्रै गतिविधिहरू गर्दछन् ।

सानो समूह कार्य

गतिविधि १ : प्रत्येक सहभागीले दुई मिनेटभित्रमा आफ्नो नाम, पृष्ठभूमि वर्णन गर्ने ३ शब्दहरू र किन ती ३ शब्दहरू आफ्नो बारेमा महत्त्वपूर्ण छन् भन्दछन् । यो कार्यद्वारा उनीहरूले विश्लेषण सिपको विकास गर्दछन् ।

गतिविधि २ : प्रत्येक सहभागीले छिटो तीन मिनेटभित्र आफ्नो सम्झनामा रहेका भुल्लै नसक्ने व्यक्तित्वको बारेमा बताउँदछन् । किन ती व्यक्ति आफ्नो जीवनमा महत्त्वपूर्ण छन् ? उसबाट जीवनमा के सिक्न सफल भएका छन् ? यसबाट व्यक्तित्व वर्णन गर्ने सिप सिक्दछन् ।

प्रतिबिम्ब : प्रत्येक सहभागीलाई चाँडै १५ सेकेन्डभित्र आफ्नो कथाभित्र रहेको अविस्मरणीय के थियो भन्ने कुरा राख्ने समय दिनुपर्छ । यसबाट सारांशमा कुरा खिच्ने सिपको विकास गर्दछन् ।

छलफल

त्यसपछि आफ्नो सानो समूहमा प्रत्येक सहभागीहरूको कथाभित्रका अनुभवहरूका बारेमा समालोचनात्मक व्याख्या तथा विश्लेषण गर्नुपर्छ । सबैले पालैपालो अरूको कथाभित्र आफूले अनुभव गरेका गहन कुराहरू पहिचान गर्ने, सिक्ने र सिकाउने गतिविधि गर्दछन् । समूहका सहभागीहरूले छलफल मार्फत धेरै कुराहरू सिक्ने अवसर पाउँदछन् ।

स्टोरी सर्कल

सानो समूह कार्यमा छलफलपछि सबै समूहहरू कक्षाकोठा वा हलमा फर्किन्छन् । प्रत्येक समूहबाट एक जना नेतृत्व गरेर टोली नेता बन्दछन् र समूहमा छलफल भएका विभिन्न कथावस्तुहरू भाति मिलाएर प्रस्तुति गर्ने गर्दछ । आफ्नो समूहमा आएका समालोचनात्मक विश्लेषण प्रस्तुति गर्दै जान्छन् । सबै समूहबाट टोलीनेताले प्रस्तुति दिँदै जान्छन् । यसरी प्रस्तुति दिँदै जाँदा सबै सहभागीहरू आफ्नो समूहसँग मिल्ने वा फरक के के कुराहरू आए भनेर बुँदागत टिपोट गर्ने गर्दछन् । अनुशासित वातावरणमा अरूको प्रस्तुति सुन्ने र ज्ञान आर्जन गर्ने गर्दछन् । अरूप्रति सहानुभूति प्रकट गर्ने गर्दछन् । सांस्कृतिक सचेतना अभिवृद्धि गर्ने गर्दछन् । सहभागीहरू बिचको कथाहरूले कसरी जीवनका आरोहअवरोहको प्रतिबिम्ब राख्न सफल भयो भन्ने

कुराबाट बहुल समाजका गतिविधिहरू, मूल्यमान्यता र संस्कृतिका कुराहरू सिक्ने अवसर पाउँदछन् । यो क्रियाकलापले विद्यार्थीहरूमा रचनात्मक, सृजनशील तथा नवप्रवर्तन सिप विकास गर्नमा मद्दत गर्दछ ।

क्रियाकलापको अन्त्यमा

शिक्षक तथा शिक्षिकाले सहभागीहरूको प्रस्तुति र सिकाइका बारेमा समीक्षा गरिदिने कार्य गर्दछन् । राम्रा पक्षहरू उजागर गरिदिने र कसरी बहुल समाजमा अन्तर-संस्कृतिको सम्मान गर्ने, प्रवर्धन गर्ने, संरक्षण गर्ने र दिगो विकासमा जोड्न सकिन्छ, भनी निचोड निकालेर कक्षाका क्रियाकलापलाई अन्त्य गर्ने गर्दछन् ।

अभ्यासकर्ता तथा विज्ञलाई आमन्त्रण

Padgorsek, Starcic & Kacjan (2019) का अनुसार कक्षाकोठामा शिक्षण गर्ने शिक्षक तथा शिक्षिकाको भूमिका धेरै प्रकारका हुन्छन् । उनीहरूको भूमिका भनेको सहजकर्ता, प्रबन्धक, मेन्टर, गाइड, लेक्चरर, सूचना दिने, सहायक, उत्प्रेरक, योजनाकार, निगरानी राख्ने, प्राविधिक सहयोगी, मूल्याङ्कनकर्ता, स्रोत सामग्री उत्पादक, भाषिक रोलमोडेल, सामाजिक सहज वातावरण निर्माणकर्ताजस्ता अनेकौं भूमिकाहरू हुन्छन् । पढाउने शिक्षक तथा शिक्षिकाले समाजभित्रका सबै कुरा जान्नेपर्ने बाध्यता भन्ने हुँदैन । आवश्यक व्यवस्थापन गरेर भए पनि समुदायका अभ्यासकर्ता वा विज्ञहरूलाई कक्षाकोठामा निम्तो गरेर पनि विषयवस्तु विद्यार्थीहरूलाई सिकाउने र बुझाउने काम गर्न सक्दछन् । यसका लागि राम्रो व्यवस्थापनको भूमिका भने पक्कै निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ ।

उदाहरणको लागि लिम्बूको हाक्पारे गीत कक्षामा पठनपाठन गर्नुछ भने सम्बन्धित लिम्बू समुदायकै हाक्पारे गीत अभ्यासकर्ता वा गायक वा समुदायकै विज्ञलाई बोलाएर बुझाउने काम गर्दा विद्यार्थीहरूले समुदायको जानकारीसहित हाक्पारे गीत राम्रो बुझ्ने र सिक्ने अवसर पाउँछन् । मुकुण्डो निर्माण सिप तथा कला सम्बन्धी पढाउनु छ भने मुकुण्डो अभ्यासकर्तालाई नै कक्षाकोठामा बोलाएर

पढाउन लगाउँदा विद्यार्थीहरूले राखेका धेरै जिज्ञासाहरू समाधान हुनेछन् । वास्तविक मुकुण्डोको इतिहास, अभ्यास र प्रयोगका बारेमा धेरै जानकारीहरू विद्यार्थीले पाउनेछन् । आवश्यकतानुसार समुदायका संस्कृतिविद्, अभ्यासकर्ता, मुन्दुमविद्, समाजशास्त्री, इतिहासकार, समुदायविज्ञलाई बोलाएर कक्षा लिन लगाउँदा शिक्षण सिकाइ धेरै उपलब्धिमूलक र जीवन्त बन्न पुग्दछ ।

हाम्रो सिकाइ जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त निरन्तर चलिरहन्छ । त्यसैले पनि सिकाइ फर्मल, इन्फर्मल र ननफर्मल गरेर तीन तरिकाबाट भइरहन्छ । युनेस्कोले यसलाई लाइफलड एजुकेशन (जीवनभरको सिकाइ) भनेको छ ।

ब्लुमको कक्षाकोठा शिक्षण सिद्धान्तअनुसार ६ ओटा तलबाट माथि तहगत सोपान (Bloom's Taxonomy Down-Upward Hierarchical Progressive Processes in the Classroom) गतिविधिहरू विद्यार्थीहरूमा विकास गरिन्छ । यसभित्रको पहिलो सोपानमा सम्झने (Remembering: Recall facts and basic concepts) पर्दछ । यस तहमा सामान्य रूपले शाब्दिक अर्थ सिकाउने गरिन्छ । शब्दलाई मिलाउने, परिभाषित गर्ने, वर्णन गर्ने, सूचीकृत गर्ने, जोडा मिलाउने, क्रम मिलाउने, सम्झने, शब्द सृजना गर्नेजस्ता गतिविधिहरूको विकास गरिन्छ । कुनै कविता पढाइन्छ भने वाचन कला सिकाइन्छ । दोस्रो सोपानमा बुझाई (Understanding: Explain ideas/concepts) पर्दछ । यस चरणमा शब्दको परिभाषा गरिन्छ । शब्द वर्गीकरण, छलफल, वर्णन, पहिचान, सङ्क्षेपीकरण गर्ने कार्यहरू गरिन्छन् । कविता पढाउँदा कविता सरोकार गतिविधिहरू स्पष्ट पारिन्छन् । तेस्रो सोपानमा कार्यान्वयन (Application : use information to show relationships, causes and connections) पर्दछ । यस चरणमा समस्याको समाधान गरिन्छ । हिसाबकिताब गर्नु, प्रदर्शनी, कार्यान्वयन, व्याख्या, समस्या समाधान, सल्लाह दिनेजस्ता क्रियाकलापहरू गरिन्छन् । कविता पढाउँदा कविताका धुन, ताल, अलङ्कार पक्षहरूको प्रयोग हेरिन्छन् । चौथो सोपानमा विश्लेषण (Analysis : take

apart information to analyze) पर्दछ । यस चरणमा समालोचनात्मक सोच, विभिन्न अवस्थाको विश्लेषण गर्ने, तुलना गर्ने, विभेद छुट्याउने, नयाँ कुरा पत्ता लगाउनेजस्ता कार्यहरू गरिन्छन् । कविता हेर्दा कविताभित्र कसरी सन्देश प्रवाह भएको छ भनेर हेरिन्छ । पाँचौँ सोपान मूल्याङ्कन (Evaluation: justify a stand or position) पर्दछ । यस चरणमा कुनैपनि विषयवस्तुलाई वास्तविक मूल्याङ्कन र न्याय दिने कार्य गरिन्छ । उदाहरणको लागि तर्कदिने, समालोचना लेख्ने, मूल्याङ्कन गर्ने, प्रमाणित गर्नेजस्ता कुराहरू पर्दछन् । अन्तिम सोपान सृजनशील (Creativity : produce something new) हो । यस चरणमा मूर्तअमूर्त नयाँ अवधारणा सृजना गरिन्छ । सृजना गर्ने, नयाँ सोच विकास गर्ने, सङ्गठित गर्ने, योजना निर्माण गर्ने, उत्पादन गर्नेजस्ता गतिविधिहरू पर्दछन् । कवितामा हेर्दा पाठमा भएको कविताजस्तै अर्को कविता रचना गर्ने कार्य पर्दछन् ।

सम्पदा कक्षा शिक्षणका चुनौतीहरू

- (क) विद्यालय शिक्षामा संस्कृति (सांस्कृतिक सम्पदा) पठनपाठन समावेश नहुनु ।
- (ख) अल्पसङ्ख्यक समुदायहरूको भाषा तथा संस्कृति र पहिचान लोप हुँदै जानु ।
- (ग) युवापुस्ताले आफ्नो संस्कृतिलाई निरन्तरता नदिनु तथा पुस्तान्तरणमा समस्या ।
- (घ) नेपालका धेरै अतिसीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख समुदायका संस्कृतिहरू अलिखित हुनु ।
- (ङ) खोज, अध्ययन तथा अनुसन्धानका साथै अभिलेख तथा प्रकाशन हुन नसक्नु ।
- (च) परसंस्कृति ग्रहण तथा विश्वव्यापीकरणको प्रत्यक्ष प्रभाव ।
- (छ) युवापुस्ताले आफ्नो भाषा तथा मौलिक संस्कृति बिसर्दै जानु ।
- (ज) पुर्खाको ज्ञान, सिप, कला तथा स्थानीय प्रविधिहरू दिनानुदिन लोपोन्मुख हुँदै जानु ।
- (झ) शिक्षण र संस्कृतिलाई मिडिया तथा डिजिटाइजेसनमा जोड्नु नसक्नु ।

(ञ) सङ्ग्रहालय, पुस्तकालय र सूचना व्यवस्थापनको अभाव हुनु ।

(ट) शिक्षा र संस्कृतिलाई नीतिगत कानूनसम्मत जोडेर शिक्षा दिनु नसक्नु ।

प्रवर्धन, संरक्षण तथा पुस्तान्तरण

हामी नेपालीहरू कुनै न कुनै रूपले हाम्रा सांस्कृतिक सम्पदा तथा संस्कृतिलाई निरन्तरता दिँदै आएका छौं । हाम्रा धर्मकर्म, मूल्यमान्यता, परम्परा, लोकविश्वास, चाडबाड, पूजाआजादेखि विभिन्न उत्सव, जात्रा, समारोह आदि मनाउने सिलसिलामा कसैले मौलिक र प्राचीन संस्कृतिलाई निरन्तरता दिँदै आएका छौं भने केही समुदायले आफ्नो बिसिँदै अरूको संस्कृति पनि ग्रहण गर्न पुगेका छौं । युनेस्को विश्व सांस्कृतिक सम्पदा महासन्धि १९७२ र अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा महासन्धि २००३ ले विश्वका भौतिक तथा अभौतिक वा मूर्त तथा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई प्रवर्धन, संरक्षण तथा पुस्तान्तरणका लागि गर्दै आएका पहलकदमी तथा प्रयासहरू हामीले पनि देशभित्र पक्षराष्ट्रको हैसियतले लागु गर्न नितान्त आवश्यक छन् ।

हाम्रा सांस्कृतिक सम्पदाहरूका बारेमा प्रचारप्रसार तथा प्रवर्धन गर्नका लागि अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको विषयमा रेडियो, एफएम रेडियो, टिभी तथा इन्टरनेटमार्फत जानकारी गराउने कार्य गर्नुपर्छ । अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाका बारेमा शैक्षिक कार्यक्रमहरू विद्यालयदेखि विश्वविद्यालयसम्म औपचारिक शिक्षा तथा अनौपचारिक शिक्षामा समेट्नुपर्छ । सांस्कृतिक सम्पदा निरन्तरता गर्ने समुदाय तथा सरोकार अभ्यासकर्ताहरू बिचमा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण तथा विकास गर्ने सवालमा नेटवर्किङ, बैठक तथा सेमिनारहरू गर्ने कार्य गर्नुपर्छ । बेलाबेलामा छलफल, विचारविमर्श कार्यक्रम, प्रस्तुति र पृष्ठपोषण लिने कार्यक्रमहरू राख्नुपर्छ । राज्यका तीन सरकारका निर्णायक तहसम्म जनवकालत तथा लबिङ गर्ने कार्य गर्नुपर्छ । सांस्कृतिक सम्पदाको विषयलाई सङ्ग्रहालयमा प्रदर्शनी, मेलाजात्रा, खुल्ला प्रदर्शनी, महोत्सवहरू

आयोजना गर्ने, विभिन्न विधाहरूमा प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ। अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदालाई सांस्कृतिक पर्यटन, ऐतिहासिक तथा सामाजिक महत्त्व, धार्मिक महत्त्व, वाणिज्य गतिविधिहरूसँग जोडेर संरक्षण, विकास तथा प्रवर्धन गर्ने, दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने गतिविधिहरू गर्नुपर्छ। समुदाय सरोकार सांस्कृतिक सम्पदाका बारेमा नयाँ वस्तुको विवरणसूची तयार गर्ने, सूचीकृत तालिकाका बारेमा समुदायलाई जानकारी गर्न सूचनालाई व्यापक बनाउने काम गर्नुपर्छ।

सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षणभित्र मूर्त तथा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको जीवन्ततालाई सुनिश्चित गर्न लक्षित उपायहरू, खासगरेर औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाका माध्यमद्वारा तिनको चिनारी, अभिलेखीकरण, अनुसन्धान, संरक्षण, सुरक्षा, प्रवर्धन, अभिवृद्धिकरण, हस्तान्तरण र पुस्तान्तरणलगायत सम्पदाको विविध पक्षहरूको पुनर्जीवनीकरण कार्यहरू सम्पादन गर्नुपर्छ।

निष्कर्ष

संस्कृति मावनसभ्यताको पहिचान हो। यो देश, काल, राज्यनीति, विभिन्न समुदायहरू र परिस्थितिअनुसार परिवर्तनशील छ। वास्तवमा सांस्कृतिक सम्पदालाई मानव निर्मित र प्रकृतिको उपहार गरेर दुई भागमा विभाजन गरेजस्तै भौतिक तथा अभौतिक रूपले पनि विभाजन गर्न सकिन्छ। संस्कृति धर्म, दर्शन, साहित्य, देश, शासनकाल, भूगोल, क्षेत्र, अहिलेको विज्ञान प्रविधि, इन्टरनेट सुविधा तथा सामाजिक सञ्जालको विकासका कारण विश्व नै एउटा गाउँको अवधारणाअनुसार संस्कृतिले निर्माण, विकास, पुनर्निर्माण हुने अवसर पाएको छ। परसंस्कृति ग्रहण, संस्कृतिमा आत्मसात, सांस्कृतिक एकता, बहुसांस्कृतिकता र मिश्रित समाजको विकास हुँदै गएको पाइन्छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

नेपाल सरकार (२०७६). युनेस्कोका निमित्त नेपाल राष्ट्रिय आयोगको विधान. (२०३१, आठौँ संशोधन). काठमाडौँ : नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौँ, नेपाल।

वि.सं. २०७८ को जनगणनाअनुसार नेपालमा सांस्कृतिक विविधता १४२ जातजातिहरू तथा १२४ भाषाभाषीहरूको बसोबास रहेको छ। सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक विविधतायुक्त देश सानो भए तापनि प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक विविधताले धनी छ। भौतिक तथा अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदाको सङ्गमस्थल पनि बनेको छ। पूर्वीय साहित्य दर्शन योग, ध्यान, सन्तमहन्थ, ऋषिमुनि, योगीहरूले ध्यान गर्ने केन्द्र बनेको छ। यहाँका समुदायहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक तथा पहिचानयुक्त इतिहासहरू (मौखिक परम्परामा आधारित) धेरै खोज अनुसन्धान हुन बाँकी नै छ। मूर्तअमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई वस्तुको विवरणसूची तयार गर्ने, प्रवर्धन तथा संरक्षण गर्ने, युनेस्कोमा सम्पदाहरूको सूचीकरण गर्ने, सङ्ग्रहालय, पुस्तकालय निर्माण गर्ने, औपचारिक शिक्षामार्फत सांस्कृतिक सम्पदाहरू पहिचान गराउने, पर्यटन व्यवसायमार्फत स्वरोजगारी सृजना गर्न सक्ने प्रबल सम्भावनाहरू यथावत छन्। यी सबै कामका लागि समुदायहरूभित्र सक्षम र योग्य विज्ञ जनशक्तिहरू जन्माउनेदेखि योजनासहित कार्य सम्पादन गर्न आवश्यक देखिन्छन्। आउने दिनमा स्थानीय सरकारले आफ्ना योजना तथा बजेट विनियोजनमा यी मूर्त तथा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको खण्डमा शान्ति, एकता, विकास र समृद्धिमा टेवा पुग्ने छ। हाम्रो सांस्कृतिक पहिचान, इतिहास, शानमानलाई निरन्तरता दिन योगदान गरेका अग्रज पुस्ताका ज्ञान, सिप, कला र प्राचीन प्रविधिहरूलाई नयाँ युवा पुस्तामा हस्तान्तरण तथा पुस्तान्तरण गर्नुपर्दछ। यसका लागि पनि अबको शिक्षा भनेकै सांस्कृतिक सम्पदासहितको कक्षाकोठामा शिक्षण गरिनु अपरिहार्य छ।

- नेपाल सरकार (२०६७). राष्ट्रिय संस्कृति नीति २०६७ सिंहदरबार : संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय, काठमाडौं ।
- युनेस्को कार्यालय (२००३). अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षणसम्बन्धी महासन्धि २००३. पेरिस : युनेस्को कार्यालय, फ्रान्स ।
- धिमाल, सोमबहादुर (११ जुलाई, २०२०). नेपालका आदिवासी जनजातिका लागि अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा २००३ चुनौती र अवसर. ग्लोबल नेटवर्क कार्यक्रम ११ जुलाई २०२० अनलाइन प्रस्तुति युएसए. लिङ्क: https://www.academia.edu/43591201/ICH_Challenges_and_Opportunities_for_IPs_in_Nepal
- श्रेष्ठ, अमन (२०७२). सवैधानिक विकासक्रम तथा नेपालको संविधान । काठमाडौं : राष्ट्रिय सूचना मञ्च, नेपाल ।
- UNESCO, ICHCAP & APCEIU. (2023). *Bringing Living Heritage to the Classroom in Asia-Pacific*. Paris/Bangkok/Seoul: UNESCO Headoffice, UNESCO Bangkok, ICHCAP & APCEIU, Republic of Korea.
- Deardorff, Darla K. (2020). *Manual For Developing Intercultural Competencies, Story Circles*. Paris/NY : UNESCO France & Routledge, London and New York. The book retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000370336>
- Padgorsek, S., Starcic, A.I. & Kacjan, B. (2019). The Foreign Language Teacher's Roles in ICT-Supported Instruction, *Journal of Contemporary Education Studies, Vol. 70(136)*, retrieved from file:///C:/Users/DELL/Downloads/The_foreign_language_teachers_role_in_ICT-supported_instruction_Podgorsek-Staric-Kacjan-2019.pdf
- [Applying Bloom's Taxonomy to the classroom \(Technology for Learners\)](https://technologyforlearners.com/applying-blooms-taxonomy-to-the-classroom/) retrieved from <https://technologyforlearners.com/applying-blooms-taxonomy-to-the-classroom/>
- Nepal Government CBS. (2021). *National Population and Housing Census 2021(National Report)*. Kathmandu: Central Bureau of Statistics (CBS), Ramshah Path.
- Dhimal, S.B.(1 July,2020). *Intangible Cultural Heritages, Challenges and Opportunities for IPs*, [Episode 11]. Global Network Youtube Channel, retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=4Ph0gtj79mU&t=2392s>

